

INFORMAČNÍ VÁLKA

PhDr. David Černý, Ph.D.

Ústav informatiky Akademie věd ČR

Oddělení umělé inteligence

Jsme ve válce s Ruskem. Jen možná jiné, než si myslíte.

Ruská federace proti nám již řadu let vede úpornou a nemilosrdnou válku. Nemyslím jen obecně Západ (NATO v čele s USA), ale konkrétně nás, Českou republiku, nás občany této země, která chce své vnitropolitické a zahraniční směřování určovat sama bez ohledu na názory Ruska. Tato válka vychází z ruského vnímání současného světa, má své hluboké kořeny v sovětské minulosti a je rozvinutím ruské válečné doktríny minimálně od roku 2014.

Je to zvláštní válka. Neumírají v ní lidé, neničí se majetek, vojska nepochodují krajinou a nestřetávají se v ničivých bitvách. Nic to ale nemění na tom, že válka to je, v ruském pojetí dokonce válka mimořádně důležitá a efektivní. Válka, v níž nejde o lidské životy, ale o lidskou mysl. Válka, kterou Rusko vede v době míru. Paradox, ale pouze pokud válku vnímáme úzce, naší optikou; z ruského pohledu na tom nic paradoxního není. Pouze to dokládá, že jsme se – my, oběti tohoto válečného snažení – dostatečně nepoučili a hlavně, nebereme dostatečně vážně to, co ruští vrcholní politici a váleční stratégové říkají zcela otevřeně.

Říkají, že proti nám vedou válku

Její zřejmě nejdůležitější složkou – alespoň v jejich očích – je válka informační. Proč? Rusko je smutný pozůstatek původní světové velmoci, Sovětského svazu. Země zmítaná řadou problémů, ekonomicky nijak zvlášť významná, s obrovským nerostným bohatstvím a největší sbírkou jaderných zbraní na světě. Země, která sní o své velkolepé minulosti a ráda by hrála velmocenskou roli. Možná se nestane světovou velmocí, ale nárokuje si status velmoci regionální. Až tak velký rozdíl to není; USA podle Ruska již dlouho světovou velmocí nebude (a v této roli ho nic nenahradí) a region, v němž by Rusko rádo uplatňovalo svůj velmocenský vliv je dostatečně velký: Eurasie a Ukrajina.

V myslích ruské elity se postupně rodila politická ideologie, která měla minimálně od Putinova vystoupení na Mnichovské konferenci v roce 2008 vcelku jasný obsah a, kromě jiného, vedla i k současné válce na Ukrajině. Jejím jádrem je přesvědčení, že Rusko je velmocí, kterou Západ v čele s USA musí respektovat a nesmí zasahovat do její sféry vlivu. Jinými slovy, Rusko si myslí, že má právo ovlivňovat dění v jiných zemích a běda ostatním, pokud by to chtěli nějak zpochybňovat. S tím je spojena glorifikace „velké“ ruské minulosti, přesvědčení, že Moskva je v podstatě jakýmsi novým Římem. Jedinou skutečnou suverénní zemí v Eurasii (nejen Ukrajina, ale i naše země jsou v očích Ruska pouhými loutkami USA), zemí, která morálně ční nad dekadentním Západem. Spása přijde z Ruska, myslí si Rusko, bez ohledu na to, zda ostatní o nějakou ruskou spásu stojí. Ukrajina pocituje následky této pseudoreligiózní politické ideologie na vlastní kůži právě teď.

Rusko chce být velmocí

Rusko chce uplatňovat svůj vliv na jiné země, které se ho o nic takového neprosily. V cestě mu však stojí NATO v čele s USA. Proto jsou nepřátelé. Proto je nepřítelem naše země. A proto proti nám Rusko vede válku.

Rusko si velmi dobře uvědomuje, že si konvenční válku proti NATO nemůže dovolit. A jaderná válka není v zájmu nikoho.

Přesto proti nám vede válku. Není to tradiční, konvenční válka. Nepadají výstřely, letadla sedí na zemi a dělostřelectvo je němé. Musíme si ale uvědomit dvě věci. Rusko tuto válku bere velmi vážně a očekává od ní hodně. A nezapomínejme na to, že informační válka je jen předvojem a součástí dalších útočných strategií. Válkou proti lidské mysli to jen začalo. Až podle Ruska doba uzraje, budou následovat další akce (možná již začaly): žhářství, bombové útoky, cílené zabíjení důležitých lidí. Informační válka nezabíjí lidi, ale lidskou mysl. A s ní naši schopnost rozpoznávat pravdu od nepravdy a lži, dobro od zla, správné od nesprávného. Rusko brutálně útočí na naši individuální a kolektivní schopnost se správně rozhodovat, ničí imunitní systém naší racionality, vnucuje nám narativy, které jsou pro nás škodlivé a prospívají hlavně jemu a jeho imperiálním choutkám.

Definice války

Pod slovem „válka“ si asi většina z nás představí organizovaný střet dvou skupin lidí (úplně neklasičtější válka je střetem armád dvou či více států), který se vede zbraněmi a umírají v ní lidé, nejen vojáci, ale také nevinní civilisté. Klasické sociologické definice také požadují, aby obětí bylo určité množství (třeba 1000). Ano, je to pouhá konvence, která je ale důležitá. Válečný stav je v mnoha ohledech výjimečný a platí v něm jiná právní a etická pravidla.

Asi nejdůležitějším z nich je – snad paradoxně – to, že bojovníci na obou stranách konfliktu smějí beztrestně zabíjet bez ohledu na to, zda bojují za spravedlivou (brání se) či nespravedlivou (neprávem útočící) stranu. Válkou vstupují válčící strany do jiného eticko-právního režimu, který dovoluje věci v době míru zcela zapovězené. Je proto pochopitelné, že prohlásit nějaký konflikt za válku je velmi závažné a neméně vážné a dalekosahající jsou i důsledky. Je v zájmu všech možných aktérů (státních i nestátních) nedefinovat válku příliš úzce a odlišit od ní třeba pohraniční krvavé střety. Jedná se o konvenci, ale konvenci velmi důležitou a užitečnou

Je-li jedním z definičních znaků války alespoň nějaký počet obětí, je korektní hovořit o informační válce jako o válce? Vede proti nám Rusko válku, nebo se jedná o nějaký jiný typ konfliktu?

Myslím si, že označení nepřátelských informačních útoků Ruska za válku je korektní. Koneckonců, samotné Rusko se nijak netají tím, že z jejich pohledu se o válku jedná. Liší se od běžného chápání válek, nicméně doba se mění a s tím se samozřejmě proměňují i možnosti útoků a vojenská strategie. Rusko neočekává, že výsledkem této aktivity bude pokoření NATO a převzetí vlády nad jejími členy. Snad ani v nejděsivějších představách nesní o tom, že by vztyčilo svou vlajku ve Washingtonu či Paříži. O to mu ale ani nejde.

Rusko vede „pravou“ válku proti Ukrajině, protože Ukrajina v jeho chápání světa spadá do jeho sféry vlivu a tvrdošijně to odmítá pochopit. Od ostatních států – primárně států sdružených v NATO – Rusko vyžaduje, že do jeho snahy nebudou zasahovat. Přímo (v klasickém smyslu) vede válku proti Ukrajině (umírají lidé), nepřímou – ve svém sebepojetí – vede válku proti NATO (a tedy i České republice). Lidé zatím neumírají (alespoň ne v takovém množství, abychom to mohli označit za klasickou válku), ohrožená je ale naše mysl, schopnost správně myslet a vůle se dobře rozhodovat. Rozdíl mezi klasickým a moderním chápáním války se stírá.

Informační válka

Informační válka v Ruském pojetí zahrnuje celou řadu aktivit: útoky v kyberprostoru, rušení či ničení informačních sítí, úderů na fyzická zařízení napojená na počítače, narušování komunikace, psychologické operace a samozřejmě to, co bychom my označili za informační válku v úzkém smyslu. Na rozdíl od NATO, které se soustředí na kyberprostor a jeho ochranu, Rusko hovoří o informačním prostoru; kromě počítačů zahrnuje také samotnou lidskou mysl. A ta je – bohužel – často až příliš snadným cílem.

Nechme stranou ostatní aspekty informační války v Ruském pojetí (například kyberútoky) a soustředme se pouze na informace.

Rusko má ze své sovětské minulosti jasně určenou strategii, kterou s úspěchem využívá dodnes. Možná byste si mysleli, že hlavním nástrojem ruské propagandy je šíření lží (desinformací, tj. informací, o nichž Rusko a jeho agenti vědí, že nejsou pravdivé a šíří je záměrně, aby dosáhlo svých geopolitických a vojensko-strategických cílů). Ale tak to není. Nepravda je obvykle snadno odhalitelná, pokud máte mysl, kterou rozdíl mezi pravdou a nepravdou zajímá a jen trochu se snaží ověřovat si fakta a informace. Ruská strategie je mnohem hlubší a zákeřnější: ovlivnit naše poznávací schopnosti takovým způsobem, abychom nedokázali odlišit pravdu od nepravdy a polopravdy. Jinými slovy, narušit naši schopnost a vůli rozlišovat informace od desinformací, vzít nám naše aktérství a učinit z nás pasivní příjemce čehokoli, co si Rusko přeje, abychom si mysleli. Narušit naši mysl a informační prostředí, v němž se pohybujeme a z nějž čerpáme informace takovým způsobem, že i když jsou pravdivé informace doslova na jeden klik myši daleko, už svůj názor máme a potřebu ho ověřovat vůbec necítíme.

Rusové jsou mistři manipulace. Pravdou ale je, že jim to dost usnadňujeme. Kampaň tabákových a ropných firem proti vědeckému poznání, která začala před desítkami let v USA, podlomila důvěru veřejnosti ve vědce a vědu jako sice omylnou, nicméně nejlepší formu poznání světa kolem nás (včetně nás samotných). A mimořádný vědeckotechnický pokrok v posledních letech nabízí Rusku nové a neuvěřitelně efektivní nástroje vedení informační války (umělá inteligence, strojové zpracování ohromných množství dat) a otevírá nová bojiště (internet, sociální sítě), na nichž svádí nelítostné boje proti svým domnělým nepřátelům.

Vliv Ruska na americké volby

Nikdo netvrdí, že Donald Trump vyhrál v roce 2016 volby proti Hilary Clintonové jen proto, že Rusko volby různými způsoby ovlivňovalo. Jeho vliv však byl značný a Trumpovi výrazně nahrával do karet. V roce 2017 vydaly čtyři americké agentury (CIA, FBI, NSA a ODNI) společné prohlášení, v němž se píše: *Ruské snahy ovlivnit prezidentské volby v roce 2016 představují nejnovější projev dlouhotrvající touhy Moskvy oslabit demokratický řád v čele s USA, tyto aktivity však v porovnání s předchozími operacemi prokazují výraznou eskalaci v zaměření, míře aktivity a šíří těchto snah.*

Úspěchy informační války na Facebooku

Zvláštní úspěchy slaví Rusko se svou informační válkou na sociálních sítích jako je Facebook, pro mnohé bohužel jeden z hlavních zdrojů informací a zpráv. Jeho strategie vychází ze sovětské doktríny – oslabit naši schopnost a vůli rozeznávat pravdu od nepravdy –, je velmi dobře rozpracovaná a opírá se o poznatky moderních věd, zvláště psychologie a behaviorální ekonomie, o fungování lidské mysli.

Představte si, že jste členy nějaké FB skupiny (asi každý z nás v nějaké skupině je). Aniž cokoli tušíte, nejeden člen této skupiny není tím, za koho se vydává. Ve skutečnosti se jedná o speciálně vycvičené agenty ruských jednotek informační války. Ti nejdříve sledují, co se ve skupině děje, o čem si lidé povídají, jaké problémy je trápí, co je pro ně důležité. Důsledně rozkryjí komunikační dynamiku skupiny (kdo a jak komunikuje, s kým, jak často) a identifikují klíčové narativy. Postupně se začínají na těchto narativech přiživovat, získávat si důvěru ostatních a posouvat konverzaci směrem, který vyhovuje jejich ideologickým záměrům. Vše je samozřejmě pečlivě sledováno a vyhodnocováno, jednotlivé konverzace se přizpůsobují reakcím členů skupiny a celý proces se vyladuje. Výsledek je ale v ideálním (pro Rusko) případě stejný: značná část konverzace se začíná točit kolem narativů, které si ruští agenti přejí a názory členů skupiny se posouvají chtěným směrem. Strategie je to tak úspěšná, že se ruským agentům daří dostat lidi z pohodlí domova a od sociálních sítí do ulic na protestní akce a pochody. Klíčová je právě důvěra: jakmile ji získají, mohou s lidmi velmi dobře manipulovat. A je docela jedno, jaký je původní účel FB skupiny, kdo jsou její členi či jaké politické a sociální ideje zastávají – ruští agenti byli úspěšní v zakládání či ovlivňování tak rozličných FB skupin, jako jsou Being Patriotic, Stop All Immigrants, Secured Borders, Tea Party News, Black Matters, Blacktivist, Don't Shot Us, United Muslims of America či LGBT United.

Rusko chce mít vládu nad tím, co považuje za svou legitimní sféru vlivu. NATO mu stojí v cestě, proto je nepřitelem (bez ohledu na to, že od pádu Sovětského svazu se Západ k Rusku choval přátelsky a chápal ho jako ekonomického partnera). A proto proti němu Rusko vede informační válku, jejíž součástí je i válka proti lidské mysli, například prostřednictvím sociálních sítí. Není to klasická válka, neumírají v ní lidé. Zatím. Je prakticky jisté, že následovat budou klasické diverzní akce, sabotáže a teroristické činy; a to už lidé umírat budou. Ale při hodnocení informační války si musíme uvědomit několik věcí.

První z nich je fakt, že i když tato válka nemá přímé oběti na životech, má jich ohromné množství nepřímých. Rusko vede agresivní válku na Ukrajině, neštítí se žádného válečného zločinu, cíleně zabíjí ženy a děti a mučí zajaté vojáky. A pokud se mu podaří tuto nespravedlivou válku vyhrát, může se začít poohlížet i jinde. Ukrajina není jedinou zemí, o níž si Rusko myslí, že má právo rozhodovat, a není jedinou zemí, která si myslí, že do jejích vnitřních záležitostí a politického směřování Rusku nic není. Rusko nepotřebuje vojenský střet s NATO (dobře si uvědomuje, že by to byla jeho poslední válka). Země NATO jsou však zeměmi demokratickými. Pokud dostatek lidí podlehe ruské propagandě a manipulaci, budou volit politiky, kteří Ruské velmocenské touhy ohrožovat nebudou. Anebo jich bude dost na to, aby si demokraticky zvolení politici na nějaký větší odpor proti Rusku jednoduše netroufli.

Pravda jako výzva současnosti

Současný svět stojí před celou řadou globálních výzev, např. změna klimatu, masová migrace, pandemie, disruptivní technologie, přístup ke klíčovým surovinám a materiálům, ale také ideové vyprázdňení politiky, populismus a nárůst vlivu extrémistů na levém i pravém konci politického spektra. Řešení těchto problémů je obtížné, mnohdy vyžaduje důvěru ve vědu a její poznatky a schopnost uvědomovat si důležitost rozdílu mezi fakty, pravdivými poznatky a „pouhými“ názory. Mít názor je dnes módní zaklínadlo, byť to, že někdo má nějaký názor, je vlastně zcela banální. Důležitá jsou korektní, pravdivá přesvědčení (a dovednost je veřejně objasnit a zdůvodnit), nikoli pouhé názory. Rozmazávání hranice mezi korektně formovanými a pravdivými přesvědčeními a názory není ruským vynálezem, Rusko ho však využívá naplno. Jak ale chceme bojovat proti globální změně klimatu či příští pandemii, když vše redukuje na pouhý názor? Přesvědčení „vědci mají svůj názor, já mám zase svůj“ je nebezpečné a škodlivé, jak plasticky prokázala nedávná pandemie covid-19. Rusko samozřejmě využilo příležitosti, šířilo a podporovalo vše, co nám v boji proti pandemii mohlo ublížit. Jako v případě amerických prezidentských voleb je obtížné přesně říci, jak velký vliv na naši mysl, rozhodování a jednání ruská propaganda měla, troufám si ale tvrdit, že nemálo lidí se ovlivnit nechalo. A umírali lidé, v ČR rozhodně více, než muselo.

Abych to shrnul. Pro Rusko je informační válka skutečnou válkou, kterou vede proti nám. Je přesvědčené o tom, že se jedná o strategii velmi úspěšnou, díky níž bude schopné prosazovat své geopolitické cíle bez nutnosti horkého vojenského střetu s NATO. Je to válka, která možná nemá přímé oběti, má ale nemalý (a potenciálně prudce rostoucí) počet obětí nepřímých. A nejen že máme právo se bránit; je to naše povinnost a jedna z největších výzev současnosti.

Lze se propagandě bránit?

Když zůstanu jen u informační války v užším pojetí (ovlivňování lidské mysli, propaganda a manipulace), existuje vůbec možnost se jí v našem informačně propojeném světě bránit? Jedna možnost se nabízí sama. Rusko využívá známých mechanismů lidského myšlení, mezer v naší racionalitě a schopnosti korektně formovat přesvědčení. Možnou obranou by proto mohlo být poskytnout lidem nástroje kritického myšlení, v podstatě jednoduché a relativně snadno naučitelné způsoby, jak si vytvořit obranné mechanismy vlastní mysli. Jsou-li propaganda, desinformace a misinformace něco jako viry napadající naši, potom nástroje kritického myšlení můžeme chápat jako buňky imunitního systému. Dobře fungující, zdravý imunitní systém si s většinou útoků dokáže efektivně poradit sám. Koneckonců, zkušenost ze zahraničí ukazuje, že i děti školou povinné dokážou velmi dobře pochopit rozdíl mezi informací a misinformací a naučit se základní způsoby ověřování informací a jejich zdrojů.

Problém je, že tento způsob je časově i finančně náročný. Přestavme si, že nějaká země má moderní tanky, letadla, dělostřelectvo, drony a další zbraně a zbraňové systémy. Nemá ale vycvičené vojáky, kteří by tyto sofistikované nástroje dokázali obsluhovat. Zemi napadne nějaký agresor; všechna ta letadla a tanky jsou jí k ničemu a nemá čas personál dostatečně vycvičit. Musí bojovat teď. My jsme v podobné situaci: máme zbraně (lidskou mysl), které ale nejsou dostatečně vycvičené. A musíme bojovat teď.

Kromě toho, se šířením mis- a desinformací a propagandy je to trochu složitější. Sofistikované matematické modely ukazují, že když jsou splněny některé poměrně triviální podmínky, mohou i racionální aktéři překvapivě rychle konvergovat ke sdílení nepravdivých představ. Klíčovým faktorem je zde důvěra. Jakmile se někomu podaří získat naši důvěru (třeba v nějaké FB skupině), velmi rychle začneme přejímat jeho názory. A naopak. Podryjte důvěru lidí – v politiky, EU, NATO, vědce, lékaře, média... – a vytvoříte nestabilní prostředí, v němž není těžké prosazovat vlastní cíle.

Nechci tím říct, že bychom měli snahy o vzdělávání v kritickém myšlení vzdát; výsledky jsou ale nejisté a zatím příliš daleko v budoucnosti. Některá obranná opatření jsou ale na dosah ruky. Například zákaz některých webů a razantní prosazování tohoto zákazu.

Hovořilo se o tom v průběhu pandemie covid-19 a nějaké nepříliš úspěšné snahy zde byly. Veřejná diskuse se však – podle mne zbytečně a nepochopitelně – točila kolem toho, zda vůbec dokážeme definovat mis- a desinformace, jestli je dokážeme rozlišit a také kolem problému svobody slova a projevu. Proč zbytečně a nepochopitelně?

Začnu odzadu a jako příklad si zvolím web zcela nepokrytě šířící ruskou propagandu, Protiproud. Chcete-li vědět, jaké ideje, představy a informace by ruské jednotky informační války rády zasely do naší mysli, přečtěte si tento web. Jeho obsah se přesně drží vytyčené strategie: útoky na politiky, snaha o diskreditaci politického řádu v ČR, EU a celkově všech zemí NATO, útoky proti vědeckého poznání a konsensu, šíření narativů zjevně poškozujících nás i naši společnost (o neefektivitě vakcín či neexistenci globální klimatické změny), lži o Ukrajině, barvitě vykreslování „úžasného“ Ruska a jeho domnělé politické, vojenské, kulturní a náboženské převahy nad Západem apod. Je nepochopitelné, že tento web už dávno zakázaný není. Je to nepochopitelné právě ve světle faktu, že Rusko proti nám nepokrytě vede informační válku a Protiproud je jedním z jeho nástrojů. Ve válce máme právo se bránit; a i svoboda slova a vyjádření má své limity.

Jak poznat desinformaci?

Navzdory některým představám a šířeným (des-,mis)informacím, existuje jasná a všeobecně přijímaná definice misinformace (nepravdivá informace, jejíž šířitel si nepravdivosti není vědomý) a desinformace (nepravdivá informace, kterou někdo vědomě šíří). Jestli je dokážeme rozlišit? Často jen obtížně (či vůbec), protože, jednoduše řečeno, do hlavy lidem nevidíme. Ale diskuse o tom, zda je rozlišit dokážeme je do značné míry zbytečná. Představte si, že o vás někdo šíří nepravdy. Nepochybně máte právo se bránit a pokusit se zajistit, že minimálně jejich šíření skončí. Zda je ten někdo šířil vědomě (věděl, že nejsou pravdivé) či nevědomě je důležité pro posouzení morální a právní odpovědnosti (a případně i trestu), ale to je jiná rovina problému. Možná nevíme jistě, zda Protiproud šíří ruskou propagandu vědomě (a obsahuje desinformace) či nevědomě (a obsahuje misinformace), ale pro základní praktická opatření (zákaz webu) to podstatné není. Nejde totiž o trest, nýbrž obranu; obranu, na niž jako společnost máme právo a kterou – vzhledem k záměrům Ruské federace – nutně potřebujeme.

Kdy to skončí?

Informační válka neskončí zítra a bez ohledu na to, zda Rusko uspěje na Ukrajině, bude pokračovat i nadále, zřejmě s větší intenzitou a se stále masivnějším využíváním moderní vědy a techniky (deepfakes apod.). Abychom se aktivně a sebevědomě bránili, musíme vztyčit celou řadu obranných mechanismů. Některé vyžadují peníze a čas, jiné můžeme uplatnit takřka okamžitě. Je třeba masivně investovat do robustního vzdělání, vytvářet efektivní programy výchovy ke kritickému myšlení, investovat do vědy a moderní techniky, podporovat výzkum v oblasti umělé inteligence a využívání jejích nástrojů v boji proti propagandě a šíření falešných informací a manipulaci. Začít je ale nutné okamžitě. Zákaz některých webů sloužících jako nástroje ruské propagandy a manipulace, jako zbraně v neutuchající válce proti naší mysli a vůli, může být jedním z prvních kroků.

Nechápejte tento článek jen jako snahu o stručně představení některých aspektů ruské informační války, ale jako důraznou výzvu k akci. Rusko na nás utočí, začněme se bránit. Je to naše právo a naše povinnost.